

23.

Een franc-tireur ter zee

Kapitein Charles Fryatt, 1915-1916

Op 28 mei 1915 werd het Britse stoomschip *Brussels* voor de kust bij Hoek van Holland opgemerkt door de Duitse onderzeeër U-33. Met een vlagsignaal werd de S.S. *Brussels* gesommeerd te stoppen. Nog maar een paar maanden eerder, in februari 1915, hadden de Duitsers de verscherpte duikbootoorlog afgekondigd, hetgeen inhield dat schepen die zich in de oorlogszones rond Engeland bevonden het risico liepen getorpedeerd te worden, zonder dat de duikbootbemanning de veiligheid van bemanning en eventuele passagiers kon garanderen. Kapitein Charles Algernon Fryatt van de *Brussels* was niet van plan zijn schip te verliezen, en het Duitse vlagsignaal negerend gaf hij de order 'volle kracht vooruit', in een poging de U-33 te rammen. Op het nippertje slaagde Kapitanleutnant Konrad Gansser (1882-1937) van de U-33 erin dat te voorkomen door onmiddellijk te duiken, maar zijn prooi wist te ontkomen.

Nadat de *Brussels* ongeschonden terugkeerde in haar thuishaven Harwich, werd kapitein Fryatt werd voor zijn koene daad gelauwerd: het ministerie van Marine eerde hem met erecertificaat en een gouden horloge met daarop de inscriptie: "Presented by the/ Lords Commissioners of the Admiralty / to/ Charles Algernon Fryatt,/ Master of the/ S.S. "Brussels"/ in recognition of the example/ set by that vessel/ when attacked by a German submarine/ 28th March, 1915."¹ Naar verluid droeg kapitein Fryatt dit horloge altijd bij zich, in welk geval het niet onwaarschijnlijk is dat dit hem fataal is geworden.

Ruim een jaar later, een uur voor middernacht op de 22ste juni 1916, verliet de *Brussels* Rotterdam met aan boord een lading levensmiddelen en een aantal passagiers, waaronder 50 Belgische vluchtelingen en 24 gevluchte Russische krijgsgevangenen.² Op weg naar Harwich werd het schip onderschept door een aantal Duitse torpedootjagers en opgebracht naar Zeebrugge. De Duitse autoriteiten brachten de kapitein en zijn bemanning naar Brugge en vandaar naar het interneringskamp Ruhleben bij Berlijn, waar ze op woensdagmiddag 28 juni aankwamen. Twee dagen later kregen kapitein Fryatt en zijn eerste stuurman te horen dat ze voor nader onderzoek naar Brugge zouden terugkeren.³

¹ 'Aangeboden door de Lords Commissioners der Admiraliteit aan Charles Algernon Fryatt, Kapitein van het s.s. „Brussels", als blijk van waardering voor het door dit schip gestelde voorbeeld, toen het door een Duitse onderzeeër werd aangevallen. 28 Maart 1915.'

² De Russische krijgsgevangenen werden vastgehouden in Duitse kampen. Tijdens de oorlog kwam het regelmatig voor dat Russische gevangenen ontsnappingspogingen ondernamen en probeerden de Nederlandse grens over te steken. Ontsnapte krijgsgevangenen vielen niet onder de interneringsplicht van neutrale staten.

³ Deze gegevens zijn ontleend aan een officieel rapport van de eerste stuurman, Willam Hartwell, dat in oktober 1918 werd gepubliceerd in *The New York Times Current History* vol. 9, no. 1, part 1, 116-118.

Op 17 juli publiceerde *De Telegraaf* een artikel over de internering van een aantal andere Britse zeelieden. Een van hen had in Brugge kapitein Fryatt gezien en vernomen dat hij bij zijn aanhouding was gefouilleerd, waarbij het horloge met inscriptie was gevonden: 'Er werd verteld dat hij te Gent voor den krijgsraad terecht moest staan en hij waarschijnlijk gefusilleerd zou worden wegens dit uit zelfverdediging bedreven feit.'⁴ *De Telegraaf* was een notoir anti-Duitse krant, hetgeen doorklonk in deze berichtgeving. Dat Fryatt uit zelfverdediging zou hebben gehandeld, was de opvatting van de *Telegraaf*-correspondent, niet die van de Duitse autoriteiten. Het artikel in *De Telegraaf* illustreert eens te meer hoe ijverig de neutrale pers in de oorlogvoerende landen werd gevolgd. De Britse autoriteiten vernamen op deze wijze dat Fryatt niet als Engels staatsburger was geïnterneerd, maar dat hij als vermeende franc-tireur terecht zou moeten staan.

Tien dagen later informeerde een officiële bekenmaking de Belgische bevolking over het lot van kapitein Fryatt.

Admiraal Ludwig von Schröder (1854-1933) was de bevelhebber in het zogenaamde Marinegebiet, de Vlaamse kuststrook die de Duitse marine had ingericht voor het bestrijden van de geallieerde scheepvaart in het Kanaal. De rechtszitting had plaatsgevonden op 27 juli,

⁴ 'De mannen van de *L'Estris*', *De Telegraaf*, 17 juli 1916, Ochtendblad.

Fryatt was ter dood veroordeeld, en nog diezelfde dag had een vuurpeloton het vonnis voltrokken.

De terechtstelling van Fryatt werd de volgende dag in de Nederlandse pers bevestigd:

Fryatt, kapitein van het stoomschip „Brussels", dat den 28en Juni door Duitsche torpedojagers is genomen en naar Zeebrugge gebracht, is door een Duitschen krijgsraad te Brugge ter dood veroordeeld en gisteren gefusilleerd, wijl hij den 23en Maart een Duitschen onderzeeër, die hem gelastte te stoppen, had trachten te rammen. Naar de Duitsche opvatting heeft een koopvaardij-schip niet het recht tot eenige actie tegen een oorlogsschip.⁵

Volgens de Duitse autoriteiten getuigde de executie van Fryatt van een consequent en rechtvaardig optreden: als niet-militair had de kapitein in maart 1915 niet het recht gehad zich te verzetten tegen zijn aanhouding. Door te proberen de U-33 te rammen had hij zich schuldig gemaakt aan een daad die gelijk te stellen was met die van de (vermeende) franc-tireurs die bij de Duitse inval op Duitse soldaten zouden hebben geschoten.

Nederlandse juristen vonden die gelijkstelling fundamenteel onterecht: de Belgische regering had nooit opgeroepen tot burgerverzet tegen de Duitsers, de Britse regering had daarentegen verzet tegen Duitse onderzeeboten actief aangemoedigd, onder andere door koopvaardij-schepen te bewapenen met boordkanonnen en het inzetten van de zogenaamde 'Q-ships', koopvaardij-schepen die waren uitgerust met gecamoufleerde wapens en bemanningsleden die getraind waren om die wapens instelling te brengen tegen vijandelijke duikboten, zodra die zich aan de oppervlakte vertoonden. Juridische experts vonden het, zo lang nog niet alle details over de tenlastelegging bekend waren gemaakt, nog te vroeg om een oordeel te vormen over de rechtszaak-Fryatt, maar zij achtten diens executie al wel om andere redenen een tragische vergissing:

Vaststaat, dat de kapitein gehandeld heeft naar de voorschriften zijner Regeering. Wij laten nu ter zijde, of deze omstandigheid niet strafbevrijdend had moeten werken, zeker is dat zij reden had kunnen en moeten geven tot zachtmoedige beoordeeling tegenover den persoon, die deed wat hem was bevolen. Doch ook wanneer wij deze omstandigheid buiten beschouwing laten, blijft de terechtstelling van kapitein Fryatt eene betreurenswaardige daad, betreurenswaardig omdat zij verbittert zonder doel. Van Duitsche zijde heeft men zelf wel erkend, dat de Duitschers zoo weinig inzicht hebben in de psychologie van andere volken. Hadden zij dat wel, zij zouden eene daad hebben nagelaten, die een volk als het Engelsche niet licht zal vergeten en vergeven. Thans is wederom nieuw zaad gestrooid voor haat en verbittering; hoe fel die opvlammen kan, kan men bemerken uit wat in den laatsten tijd in Engeland werd gezegd en geschreven. Hoopt men inderdaad ooit langs dien weg een duurzamen vrede te bereiken, een vrede, waarnaar toch ook het Duitsche volk verlangen moet? De terechtstelling van kapitein Fryatt moge eene

⁵ *De Tijd*, 28 juli 1916.

gerechtelijke misdaad zijn dan wel juridisch, volkenrechtelijk te rechtvaardigen, eene ernstige fout blijft zij altijd.⁶

De Britten reageerden inderdaad met grote verontwaardiging, maar tegelijkertijd greep het propagandabureau de gelegenheid aan om er een propagandistisch slaatje uit te slaan. Voor de Britse en Amerikaanse markt verscheen het boekje *The Murder of Captain Fryatt* (Hodder & Stoughton, 1916), waarvan ook een Nederlandse vertaling verscheen: *De dood van kapitein Fryatt*.

De Nederlandse uitgever had opvallend genoeg nog wel de titel geneutraliseerd door de 'moord' in de Britse titel te veranderen in de 'dood', maar de inhoud was onveranderd gebleven. Naast foto's van de weduwe Fryatt, haar zeven nu vaderloze koters en het fameuze horloge met inscriptie, benadrukte de tekst het brute en onrechtmatige Duitse optreden, terwijl Fryatt als vaderlandse martelaar werd bezongen:

Kapitein Fryatt verdedigde zijn schip; hij is toen [in maart 1915] niet gevangen genomen; eerst op een lateren datum viel hij in handen van zijn vijand en werd hij

⁶ *Weekblad van het Recht*, 14 augustus 1916.

doodgeschoten omdat hij den moed had gehad datgene te doen, waartoe hij zonder twijfel het recht had. Wij zeggen „zonder twijfel" omdat niemand dat betwijfelde, totdat de apostelen van het Duitsche militarisme en van „de vrijheid der zeeën" hunne plannen ten uitvoer brachten.⁷

De executie van kapitein Fryatt bleek de zoveelste propagandistische blunder van de Duitse militaire autoriteiten.⁸ Zelfs in de doorgaans braaf neutrale Nederlandse pers toonde zich boos en verontwaardigd. G.W. Kernkamp, hoogleraar Geschiedenis in Utrecht, noemde Fryatts executie in zijn maandelijkse oorlogsoverzichten in het weekblad *De Amsterdamer*, ‘een gerechtelijke moord’.⁹

In datzelfde weekblad verscheen een spotprent van huistekenaar Johan Braakensiek (1858-1940), waarop de hertog van Alva (1507-1582) een Duits soldaat toespreekt: ‘Goed zoo, met hardheid en verschrikking kunt gij de wereld onderwerpen.’ De Nederlandse Maagd brengt hem in herinnering dat zijn aanpak in de Nederlanden niet het gewenste effect had gehad:

⁷ *De dood van kapitein Fryatt* (Amsterdam: Vennootschap ‘Letteren en Kunst’, 1916), 29.

⁸ Een vergelijkbare publicitaire blunder was de executie van de Britse verpleegster Edith Cavell in oktober 1915 in Brussel. De Duitse militaire autoriteiten beschuldigden haar, terecht, van spionage en het organiseren van ontsnappingsroutes voor geallieerde soldaten, maar hadden geen propagandistisch weerwoord gehad tegen een Britse campagne die Cavell na haar terechtstelling afschilderde als een onschuldige verpleegster van het kaliber Florence Nightingale, die door gewonde soldaten van alle nationaliteiten op handen werd gedragen.

⁹ *De Groene Amsterdamer*, 5 augustus 1916, 2.

‘Ik dacht dat ik U dat anders had geleerd!’ Op de voorgrond ligt het lijk van kapitein Fryatt, op de achtergrond zijn van links naar rechts het getorpedeerde passagiersschip de *Lusitania*, België en de eveneens door de Duitsers gefusilleerde verpleegster Edith Cavell (1865-1915) allegorisch afgebeeld als slachtoffers van de Germaanse terreur.

De Rotterdamse *NRC*, die zich in de regel verre hield van stemmingmakende opiniestukken, wijdde een opvallend fel commentaar aan de Fryatt-kwestie:

Rechtvaardig kan dit vonnis misschien zijn naar meedoogenloos oorlogsrecht, misschien ook wel naar Duitse morele begrippen. Maar naar menselijke rechtsopvattingen, zooals die buiten de oorlogvoerende landen nog hier en daar aangetroffen worden, valt er op de rechtvaardigheid van het vonnis wel een en ander aan te merken. De duikbootoorlog werd, ten tijde dat de kapitein van de *Brussels* zijn mislukte poging deed, met miskenning van alle menselijkheid, wederrechtelijk en op de meest ruwe wijze gevoerd. Een Duitse duikboot in zicht te krijgen beteekende toen voor honderden, die nu in het Duitse communiqué als „franc tireurs” worden aangeduid, den dood. Wie het leven niet wilde verliezen was genoodzaakt tot tegenweer, hetgeen trouwens geoorloofd was. Wil de Duitse legerleiding deze menschen thans „franc tireurs” noemen, het zij zoo — maar dan heeft zij ook te erkennen, dat niet die menschen zich zelven, doch de Duitse oorlogvoering ze tot franc tireurs heeft gemaakt. Dit element in hetgeen misschien naar streng oorlogsrecht delict was, had voor eene bestraffing, die rechtvaardig genoemd worden zal, bij het vonnis in aanmerking moeten gebracht zijn. Voor zich zelf het recht opeischen, honderden burgers voetstoots om het leven te brengen, doch den burger, die zich niet goedschiks aan deze executie onderwerpt, te stempelen tot franc tireur — dat is naar onze opvatting het recht afmeten met verschillende maat, naar gelang het op zich zelf of een ander zal toegepast worden. Dat noemen we willekeur, onrechtvaardigheid. En dat treft ons, zélf s nog tusschen al het gruwelijks van den oorlog. Dat stuit de neutralen, en wekt bij de vijanden nieuwe verbittering en haat.¹⁰

De verscherpte duikbootoorlog was op bevel van de Keizer opgeschort in mei 1915, nadat het tot zinken brengen van de *Lusitania* (dat onder andere het leven had gekost aan 128 Amerikanen) tot wereldwijde, en vooral Amerikaanse, verontwaardiging had geleid. Maar keizer Wilhelm was gevoeliger voor de wereldopinie dan zijn militaire bevelhebbers, die zich herhaaldelijk te buiten gingen aan onverstandige acties als de executie van kapitein Fryatt.

¹⁰ ‘De kapitein van de *Brussels*’, *NRC*, 29 juli 1916, Ochtendblad.